

Chuckberry Pascual

Singkaw

Hindi pa ako naghihilamos at nagmumumog nang umupo sa harapan ng computer. Binuksan ko at muling binasa ang ilang kuwento ni Scheherazade na tapos ko nang paiklin.

Nasa kuwento na ako ng kabayong gawa sa kamagong nang may kumatok sa pinto. Nakasimangot kong inabot ang seradura at saka pinihit.

Ang Tatay ko pala. “Anak, hindi ko na kaya.” Nakangiwi siya habang hinihimas-himas ang puwitan.

“Sige, ‘Tay. Pupunta na tayo ng ospital.”

Umiika-ika pa lang palayo ang Tatay, nagkuwenta na ako ng pera at panahon. May nakatabi akong P12,000, padala ng Nanay ko para ipambayad sa pension. Bukod pa roon, may nakatago akong limandaan. Panggastos para sa paghahanap ng trabaho sa susunod na linggo. Magkakaroon lamang ako ulit ng pera kapag naipasa ko na ang manuskrito ng abridged na *1001 Nights*.

Sa madaling salita, wala akong pera at panahon para sa mga bagay na hindi nakaplano. Pero ano ba ang dapat sabihin sa magulang na dumaraing dahil masakit ang puwit? Sorry, ‘Tay, bahala ka na lang muna sa puwit mo?

Mabigat ang dibdib ko nang patayin ang computer. Pumunta ako sa kusina. Nandoon ang Lola at Tiyahin ko. Gaya ng dati, abala ang Lola. Siya ang nagluluto ng mga pagkain para sa karinderya namin. Noong umagang iyon, naghihiwa siya ng murang sibuyas. Ang Tiyahin ko naman, naghuhugas ng mga pinagkainan kagabi.

Umupo ako sa harapan ng Lola at nagtimpla ng kape.

“Pupunta kami ni Tatay sa ospital,” sabi ko sa hangin.

“Kawawa naman ang Tatay mo,” sabi ng Lola. Hindi siya nag-angat ng mata.

“Humanap na kayo ng magmamaneho,” sabad ng Tiyahin ko. Kausap naman niya ang lababo.

Oo nga pala, isip ko. Ang Tatay ko kasi ang driver ng pamilya—ang ibig kong sabihin sa pamilya, kaming lahat na magkakamag-anak na nakatira sa iisang bahay: ang Lolo at Lola ko na mga magulang ng Tatay ko, ang mga kapatid niya, kaming mga anak nila. (Kailan lang, nanganak ang isa sa aking mga pinsan. Apat na henerasyon na kaming magkakapiling sa iisang bahay.) At ngayong namamaga ang puwit ng family driver, kailangang maghanap ng pansamantalang kapalit. Kahit pa malamang kaysa hindi, isa lang naman sa mga pinsan kong tambay na nakatira sa compound ang mahihila ko para ura-uradang magmamaneho, mag-aabot pa rin ako ng pera. Wala pa sa ospital, may gastos na kaagad. Ang panggasolina pa pala. Batas sa bahay na kung sino ang gagamit ng sasakyan, dapat magpagasolina.

“Ano ba naman ito? Ngayon pa nangyari, kung kailan walang-wala akong pera,” sabi ko ulit sa hangin.

Lagaslas ng tubig sa gripo at paulit-ulit na halik ng kutsilyo sa sangkalan ang narinig kong sagot.

Mahigit isang linggo nang inirereklamo ng Tatay ang puwit niya. Noong una, tinitii lang niya ang kirot. Dati pa naman siyang may almoranas, kaya inisip ng Tatay na iyon lang ang dahilan. Mawawala rin paglipas ng ilang araw.

Pero hindi ganoon ang nangyari. Nag-umpisang mamaga ang kaliwang pisngi ng puwit niya, kaya pumunta siya sa isang ospital sa Kalookan. Nang sabihin niya sa doktor ang nararamdaman, agad daw nitong sinabi, “Kailangan nang operahan yan.”

“Mukhang” may fistula raw siya sa puwit—butas na dulot ng matinding pag-iri sa tuwing dudumi. Sa lagay daw ng puwit ng Tatay, nagkaroon na ng *abscess* ang fistula niya. Ibig sabihin, nagnanaknak na. Kapag hinayaan, baka kumalat ang impeksiyon.

Hindi pumayag ang Tatay na agad magpaopera. Ang katwiran niya, ni hindi man lang muna siya ineksamen. Mukhang namemera lang daw ang may kasungitang doktor. Ayaw niyang magpakalikot ng puwit sa taong mukha ng parating galit. Kaya nagpareseta lang siya ng gamot.

Isang araw lang ang itinagal ng ginhawang idinulot ng gamot. Pagkatapos, hindi na nakatulong sa karinderya ang Tatay. Hindi na niya kinayang magbuhat ng mga kaldero. Halos hindi na rin siya makatulog sa kirot. Kaya nang sabihin ng Tatay kong hindi na niya kaya, alam kong hindi na talaga uubra ang pangungumbinsi kong hintayin muna niya ang pagtalab ng mga gamot na inireseta.

Sa ibang ospital kami pumunta. Pangalawang opinyon ang dahilan ng Tatay, pero siyempre, kasama na rin doon ang pagkabuwisit niya sa unang doktor na kinonsulta. Habang nasa sasakyan, dama ko na ang tindi ng kanyang kaba. Noon ko lang siya nakitang ganoon: namumutla at panay ang himas sa tumatahip na dibdib.

Nanibago ako. Kilala ko kasi siya bilang tigas. Walang sinasanto kapag mainit ang ulo, lalo na kapag nakainom. Sa katunayan, mararahas na eksena ang mga pinakamatingkad na alaala ko sa Tatay.

Gaya noong anim na taon ako. Huling gabi bago lumipad patungong Japan bilang entertainer ang Nanay, naglasing ang Tatay. Ayaw niyang pumayag na umalis ang asawa. Pero wala na siyang magagawa dahil nakapirma na ang Nanay sa kontrata. Inilihim talaga ang paglalakad ng mga papel dahil alam na hindi siya papayagan. Sinabi lang ang totoo noong aalis na siya kinabukasan. Mainit ang naging pagtatalo nila, hanggang sa tinutukan siya ng baril sa mukha ng bana. Nasa isang sulok lang ako noon ng kuwarto, katabi ang isang pinsan. Nagtago kaming dalawa sa ilalim ng kulambo.

“Sige, iputok mo! Patayin mo ako!” sigaw ng Nanay. Nanginginig ang baba niya sa takot pero hindi siya umaalis sa harapan ng Tatay ko. Pinaputok nga ng Tatay ang baril. Hindi sa mukha, kundi sa tapat ng kaliwang tainga niya.

Wala akong nakitang reaksiyon sa Nanay ko pagkatapos ng putok. Naluha lang siya nang bahagya pero hindi siya natinag.

Matanda na ako nang sabihin sa akin ng Nanay, sa isa sa maraming usapan namin sa telepono, na gusto niyang umiyak pagkatapos pumutok ng baril. Pero hindi niya ginawa, dahil gusto niyang ipakita sa Tatay na paninindigan niya ang desisyong pumunta ng Japan. Dahil kung hindi raw siya pupunta ng Japan, hindi raw ako makakapag-aral sa magandang paaralan. Nakaasa lang kasi sila noon sa mga Lola at isa lang ako sa maraming apo. Kaya kahit ang pakiramdaman ng Nanay ko, may nandutdot ng ballpen sa loob ng tainga niya, hindi siya umiyak.

Ang insidenteng iyon ang sinabi ng Nanay kong bumuo sa desisyon niyang makipaghiwalay. Maliban pa sa dahilang nagsawa na siyang makisama sa partido ng kanyang bana, gusto pa raw niyang mabuhay nang matagal. Baka sa susunod ay sa dibdib na niya ang tama ng bala, sa halip na sa dingding. Sa kasalukuyan, may iba na siyang pamilya sa Japan. Pero sinusustentuhan pa rin niya ako.

At heto nga, pera niya ang nakaambang gastusin para sa pagsakit ng puwit ng minsang nanutok sa kanya ng baril. Mahigpit ang hawak ko sa sobreng may nakasulat na *For my pension and a little something for you. Love, Nanay.*

“Meron ba kayong lalaking doktor diyan? Nakakahiya naman ho kasi,” sabi ng Tatay ko sa kausap naming babaeng intern. Nasa screening area na kami ng Emergency Room.

Umalis ang babaeng intern. Pagbalik niya, may kasama na siyang lalaking doktor. Mukhang bata pa. Nanonood ako ng serye sa telebisyon na tungkol sa buhay ng mga batang doktor, kung paano silang nagsisikap sumagip ng buhay, pero iba ang damdamin ko sa tuwing batang doktor ang nakakaharap sa ospital. Wala akong tiwala. Hinding-hindi ako papayag na batang doktor ang gumalaw sa katawan ng Tatay ko—nakatatak sa isip ko ang posibilidad ng maling diagnosis, naiwang bulak sa loob ng katawan, naimpeksiyong sugat dahil hindi tama ang pagkakatahi at kung ano-anong mga senaryong ipinagpapalagay kong idudulot ng kabataan ng isang doktor.

Sinabi ng Tatay ang nararamdaman niya sa batang doktor. Tatango-tango ito habang nagsusulat sa papel. Maya-maya, nag-angat ng ulo. “Mukhang fistula nga ho 'yan. Kailangan na hong operahan talaga.”

“Tingnan n'yo muna,” sabad ko.

“Pasok ho tayo sa loob,” sabi ng batang doktor.

Itinuro kami ng batang doktor sa isang kamang napapalibutan ng mga berdeng kurtina. Pinaupo ko doon ang Tatay.

“Paano kung operahan ako ngayon?” himig-bata niyang tanong.

“E di ooperahan ka,” sagot ko. Ayaw kong magpahalatang kinakabahan na rin.

“Anak, ngayon lang ako naospital.”

“E, wala ka naman pala,” biro ko. “Nagkaroon ako ng appendicitis noong Grade Five, inoperahan ako. Ilang araw lang, nakalakad na ako.

Kaya mo yan.”

Naputol ang pag-uusap namin dahil may dumating na ikalawang doktor. May edad na ang isang ito. Napanatag ako nang kaunti nang sabihin niyang siya ang titingin sa puwit ng Tatay.

Ilang sandali lang ang itinagal nila sa likod ng kurtinang berde. Lumabas ang matandang doktor, kinausap ang batang doktor. Lumapit sa akin ang batang doktor. May iniabot na form. Magbayad na raw ako, dahil ooperahan na si Tatay.

Nasa Admitting Section ako nang maalala ang anekdotang ikinuwento sa akin ng isang kaibigan tungkol sa paborito kong guro. Nagkasakit ang ama niya at naospital. Nang malaman daw ng guro namin kung magkano ang sinisingil ng ospital, muntik na raw itong bumulalas (o napabulalas nga yata) ng “Ito ay ospital, hindi ito isang hotel!”

Sa Admitting Section, tumambad sa akin ang halaga ng mga kuwarto. Muntik na rin akong mapabulalas, gaya ng aking guro. Pero hindi naman iyon uubra para bumaba ang singil, kaya nakipagtawaran na lang ako sa clerk. Dahil kulang-kulang na dalawang libo ang halaga ng isang private room at walang available na ward, na nagkakahalaga lamang ng limang daan isang araw, napilitan akong makipagkompromiso. Semi-private ang kinuha kong kuwarto para sa Tatay.

Matapos magbayad ng depositong limang libo, pumunta muna ako sa pinsan kong nagmaneho para abutan siya ng pang-agahan at pauwiin. Nakiusap na lang akong bumalik siya sa bahay at kausapin ang Lola ko, para maipadala ang mga gamit na kailangan namin sa pananatili ng Tatay sa ospital. Pagkuwa'y dumiretso na ako sa room 445A at doon naghintay.

Isang matandang babae ang kahati namin sa kuwarto. Pagkatapos makipagngitian sa kanya at sa bantay, umupo ako sa gilid ng kama para kay Tatay at nagbasa. Hindi ako lumalabas ng bahay nang walang

baong libro. Noong araw na iyon, bago umalis ng bahay, dinampot ko ang librong pinakahuling binili, ang *Me Talk Pretty One Day* ni David Sedaris.

Tawa ako nang tawa habang binabasa ang *You Can't Kill The Rooster*. Tungkol iyon sa relasyon ng kapatid na lalaki ni Sedaris sa kanilang ama. Palamura ang anak, parang bandido umasta, pero kasundo ng amang kabaligtaran ang ugali, dahil napakapino at diplomatikong magsalita at kumilos.

Nakita ko ang relasyon namin ni Tatay. Magkaibang-kaiba kami. Astang bad boy siya, astang biniboy ako. Pero sa kung anong dahilan, mas madalas kaysa hindi, magkasundo naman kami. Kahit marahas ang imahen niya sa akin dati, unti-unting nabago iyon nang magkaedad ako. Isang araw, nagising na lang akong natatawa ako sa mga biro niyang pa-macho. Siya naman, natatawa rin sa mga uri ng biro ko. Hindi lang minsan ko siyang narinig na ginamit ang salitang *chaka*.

Nang mapatingin ako sa kabilang kama, sinimangutan ako ng bantay ng matandang babae. Hindi yata niya gustong may tumatawa sa loob ng kuwarto habang hinuhugasan niya ang puwit ng kanyang pasyente.

Hindi nagtagal, ipinasok ng isang orderly ang naka-stretcher na si Tatay. Groge pa siya sa pampatulog, pero panay na ang salita. Parang batang kagagaling lang sa karnabal. Katatapos lang niyang sumakay sa isang nakakatakot na *ride* at maniwala man ako o hindi, nakaligtas siya!

Ikinuwento ng Tatay kung paano siyang hinubuan ng mga babaeng nurse habang naghahagikgikan ang mga ito. Ikinuwento niya kung gaano siya kabilis nakatulog matapos sabihin ng isang nurse o doktor (hindi na niya nasiguro) ng "Patutulugin na kita, ha." Ikinuwento niya kung gaano kabait ang doktor na nag-opera sa kanya, iyong matanda kanina.

Hinayaan ko lang siyang magsalita. Natigil lang ang Tatay nang pumasok ang matandang doktor. Kinumusta nito ang Tatay, binigyan ng reseta, ipinaliwanag ang ginawang operasyon. Makakauwi na raw kami kinabukasan, pero kailangan pang bumalik matapos ang isang linggo. Hindi kasi sigurado kung muling maiimpeksiyon ang *fistula*. Kung malapit daw sa daanan ng dumi ang tahi, kailangan daw operahan ulit. Pagkatapos ng litanya, umalis rin kaagad ang matandang doktor. Kinabukasan, makalipas ang halos P15,000, nakabalik na kami ng bahay. Matapos akayin ang Tatay sa kuwarto, pumunta ako sa kusina. Nandoon ang Lola. Naghahalo siya ng lugaw.

“Kumusta na ang tatay mo?” tanong niya.

“Maayos naman. Babalik kami sa isang linggo.”

“Mabuti naman.”

“Nag-aalala ako sa pera,” sabi ko.

“Bakit?”

“Pera ng Nanay ang ginastos ko. Hindi ko alam kung paano kong mapapalitan. Panigurado, magagalit sa akin 'yon, kapag nalaman niyang ginastos ko lang kay Papa ang pambayad niya sa *pension*.”

“Ako na lang,” sabi ng Lola ko. “Ako na lang ang magbabalik ng pera, apo. Utang ako sa Bumbay. May kumakain naman sa ating Bumbay. Utang ako sa kanya.”

Ilang sandali ang lumipas bago ko napansing sumisinghot na pala ang Lola habang naghahalo ng lugaw. Saka ko lang naalalang ako rin pala ang nagdala sa kanya sa ospital noong nakaraang taon, noong madulas siya sa hagdanan. Isinugod ko siya noon sa Emergency Room dahil hindi siya makalakad sa pagkabugbog ng balakang.

Alam kong hindi naman niya kayang magbayad ng P12,000 mula sa kita ng karinderya namin. Sa pang-araw-araw lang na gastusin, minsan ay hindi pa nakakasapat ang kita sa pagbebenta ng lugaw at kaninulam. Hindi lang minsan na kumain kami ng tig-iisang binating itlog sa hapunan.

Hindi naman dapat ganito ang nangyari. Hindi naman kami dating kinakapos sa pera. Dati, ang mga negosyong itinatag ng isa kong Tiyuhin ang pinagkukuhanan ng pera ng buong pamilya. Mayroon kaming patahian ng damit, Internet café at karinderya. Pero sa kung anong dahilan, halos sabay-sabay na humina ang mga negosyo.

Noong simula ng pagbagsak ng mga negosyo, ayaw pang aminin ng Lola sa aming magpipinsan. Nagulat na lang kaming lahat, dahil isang araw, nagluto siya ng magarbong ulam. Nagluto siya ng mechado, iyong lutong pang-fiesta: lumalangoy sa sarsa at napapalamnan ng taba ng baboy ang binilog na karne ng baka. Nang sumunod na araw, nagluto siya ng kare-kare at special na bagoong na alamang. Pagkatapos, nagluto naman siya ng paksiw na lechon. Sumunod ang sinigang na baboy, piniritong sugpo, relyenong pusit. Sa tuwing tinatanong namin siya kung ano ang okasyon, ang isinasagot lang niya, “Hindi tayo magugutom. Tingnan ninyo, ang sasarp ng mga pagkain natin.”

Pero pagkaraan ng araw ng relyenong pusit, nagkulong na sa kuwarta ang Lola. Ilang araw siyang hindi nagpakita sa amin. Pumupuslit lang siya mula sa kuwarta para magsaing ng kanin at magprito ng itlog. Dahil hindi na niyang kayang tustusan ang pagkukunwari, para bang napahiya ang Lola sa aming lahat.

Noon lang namin nalaman na nagkandalugi-lugi na pala ang mga negosyo. Halos wala nang mga order na damit sa patahian. Matapos ang dalawang insidente ng panghoholdap, isasara na rin ang Internet café. Mula noon, hindi na ito nakabawi. Patuloy ang bayad ng malaking bill sa koryente pero halos wala nang kostumer. At dalawang buwan na ang nakalipas mula nang tumigil ang Lola ko sa pagtitinda ng kanin-ulam. Ang akala namin noong una ay nagretiro na siya. Iyon pala ay dahil hindi na gumugulong ang puhunan. Masyado nang mahaba ang listahan ng mga pautang na paiyakan naman ang paniningil.

Mula noon, sumapit na kami sa kasalukuyang lagay: mayamang

mahirap. Mukha kaming may kaya dahil may kalakihan ang bahay namin: tatlong palapag, marmol ang sahig, puno ng mga gamit na antigo. Mayroon pa rin kaming dalawang sasakyan. Mamahalin ang mga gamit namin: cellphone, iPod, DVD component, personal computer. Pero ang perang kailangan para mapanatili ang ganitong klase ng pamumuhay ay wala na. Madalas, napag-aawayan pa ang simpleng pagpapagasolina ng sasakyan, ang pagtotoka ng pagbili ng mineral water, pati na ang paggamit ng computer at aircon. Sa pagkain, mayroon na kaming paborito kapag talagang kakaunti ang pera: itlog na lumalangoy sa miswa.

Nag-aral kaming lahat na mamaluktot alinsunod sa biglang umigsing kumot. Nagtulong-tulong kaming magkakasambahay para maitawid ang bawat araw. Dahil nakadepende ang trabaho ng mga Tiyuhin at Tiyahin ko sa mga negosyo, kasabay silang nawalan ng pera sa pagbagsak ng mga ito. Kahit nahihya sa maaaring sabihin ng mga kapitbahay (ipinagkalat kasi ng Lola na “magreretiro” na siya at mamamahinga na lang), napilitan ang Lola kong muling damputin ang sandok niya at muling buksan ang karinderya. Tumutulong na lang doon ang mga anak niya, kasama ang Tatay.

Patuloy rin sa pagtatrabaho ang Lolo ko bilang abogado. Pero hindi naman ganoon kalaki ang kita niya. Dahil masyado siyang mabait sa mga kliyente, madalas ay hindi pera ang ibinabayad sa kanya. Nariyang kilo-kilong longganisa o prutas ang iuwi ng Lolo. Minsang nakita ng isang kliyenteng dentista ang mga nabubulok na niyang ngipin, nag-alok itong jacket sa ngipin na lang ang ibayad. Kaya isang gabi, umuwi ang Lolo na pang-itaas na ngipin lang ang may jacket. Bulok pa rin ang nasa ibaba. Iyon lang ang inabot ng attorney’s fee niya. Nang makita ang mga ngipin ng kanyang bana, nagpuyos sa galit ang Lola. Pero wala rin siyang nagawa at wala na rin kaming sinabi. Alam naming kailangan na rin talagang ayusin ang mga ngipin ni Lolo. Wala nga lang

kaming pantustos. Kaya mabuti na rin iyong kahit kalahati, naipaayos niya.

Bilang panganay sa magpipinsan, isa ako sa mga inaasahan. Nag-aabot naman ako sa Lola. Hindi ko minamasama ang pakikibahagi sa responsabilidad. Ang katwiran ko, tulong-tulong akong pinalaki ng mga kamag-anak ko. Panahon naman para ako ang tumulong sa kanila.

Pero aaminin kong may pangamba ako sa nakaambang posibilidad na bilang nag-iisang apo/pamangkin/anak na hindi naman mag-aasawa (iyon lamang uri na may basbas ng estado ang tinutukoy ko rito, siyempre), hindi malayong mag-isa kong akuin ang singkaw ng pagtataguyod sa buong pamilya sa lalong madaling panahon.

Nasa liyebo sitenta na ang edad ng lolo at lola. Bata pa ang karamihan sa mga pinsan ko. Gaya ko noon, hiwalay rin ang mga magulang nila, at mga matatanda namin ang umakong magpalaki. Ang pinsan namang sumunod sa akin, bumuo na ng sariling pamilya. Kahit kasukob pa rin namin siya sa iisang bubong, hindi na rin namin siya puwedeng obligahin pa. O iyon ang nais iparating sa akin ng nanay niya, ang tiyahin ko, nang minsang maningil ako ng pambayad sa tubig.

“Bibili pa iyon ng gatas,” sabi niya.

Ang pangarap ko ay maging guro at manunulat. Inalagaan ko ang pangarap na ito, kahit unang taon ko pa lang sa kolehiyo, nagbigay na ng babala ang isang guro: “Walang kita sa pagiging manunulat. At huwag sasama ang loob kung hindi mababasa ang mga akda nyo. Kahit sariling nanay n'yo, hindi babasahin ang mga 'yan. Malamang, ipambalot lang 'yan ng tuyo.”

Tanyag na makata ang guro kong iyon. Noong una, sumama ang loob ko sa sinabi niya. Sa loob-loob ko, bakit siya pang dapat na magbigay ng lakas ng loob ang siyang unang kumikitil sa mga pangarap namin? Pero lumipas ang panahon, at napagtanto kong nagsabi lang ng totoo

ang guro kong makata. Wala ngang makaintindi kung bakit gusto kong magturo ng panitikan. Wala ring makaintindi kung bakit gusto ko pang mag-aral ng masterado at lalo na, magsulat.

“Tatanda ka nang walang pinagkatandaan,” sabi ng isang Tiyuhin ko, matapos niyang ipamukha sa akin kung gaano kamali ang mga desisyon ko sa buhay. Sana man lang daw, nag-aral akong gumawa ng pattern ng damit para kumita ng kahit sangkapat ng tinatamasa niya sa patahian namin ng damit.

Ngayong bumagsak na ang mga negosyo, hindi ko kakayanin ang singkaw kung magiging guro lamang ako at manunulat. Ang parating sinasabi sa akin ng mga tao sa paligid, magtrabaho na lang daw ako sa ibang bansa. Kung ano naman ang gagawin ko roon bilang isang nagtapos ng pag-aaral sa panitikan, parating malabo ang sagot: “Maraming trabaho doon.”

Pangunahin sa mga nangungumbinsi ang sarili kong Nanay. Sa tuwing mag-uusap kami sa telepono, hindi niya nakakalimutang ipaalala sa akin na mabilis ang takbo ng panahon. Baka hindi ko raw mamalayan ang pagdating ng araw na pagsisisihan ko ang aking mga desisyon.

Materyalistiko ang kanyang estilo sa pangungumbinsi. Mabibili ko raw ang lahat ng mga librong gusto ko kapag nasa ibang bansa. Mas madali raw umorder sa *amazon.com*. Pagdating naman daw sa suweldo, makakapagpadala na raw ako sa buong pamilya, mayroon pang maiiwan para sa pag-iipon. (Kung isang araw, sabihin niya sa aking maraming guwapong dayuhan na maaaring magkagusto sa akin at maaari ko silang pakasalan, hindi na ako magtataka.)

“Kaya ko namang gawin iyon dito sa Pilipinas,” sagot ko. “Hindi ko naman gusto ng marangyang pamumuhay.” Minsan, bilang pang-inis din sa kanya, idadagdag ko pang kung ako ang masusunod, ang gusto ko ay magbasa na lang at magsulat habambuhay. Hindi naman mabibili ng salapi ang kaalaman.

Isang araw, sa kainitan ng debate namin, biglang sinabi ng Nanay ko, “Kapag nagkasakit ang Lola mo at wala kang pera, iiyak ka na lang. Hindi mo magugustuhan ang pakiramdam. Hindi uubra ang ‘simple-simpleng pamumuhay’ na nalalaman mo. Magsisimula ka ring maghangad.”

Ipinagwalang-bahala ko lang iyon. Ang sabi ko, magagawan ng paraan ang lahat. Kaya nagtrabaho muna ako bilang freelance na manunulat habang nag-aaral ng masterado. Ang anumang paghihirap sa kasalukuyan ay matutubos lahat, kapag nakapagsimula na akong magturo sa kolehiyo at magsulat ng mga akdang makakapagbunsod ng pagbabago sa lipunan, kung hindi man sa buhay ng mga mambabasa. Matatag ang paniniwala ko na hindi lamang materyal na mga konsiderasyon ang dapat ipagsaalang-alang sa pag-iral. Mababa man ang maging suweldo ko sa pagiging guro (at sa kasalukuyan bilang isang freelance writer), hindi man mabasa ng nakararami ang mga akdang isusulat (at isinulat) ko, batid kong makikinabang kahit paano ang mga susunod na henerasyon sa aking ambag sa kultura.

Hanggang sa nagkasakit nga ang Tatay ko. At kung hindi dahil sa pera ng Nanay kong nagtatrabaho sa ibang bansa, hindi ko siya maipapagamot. Nayanig ang lahat ng paniniwala ko.

“Mag-abroad ka na kasi,” sabi niya nang ibalita ko ang nangyari sa Tatay. Saglit lang siyang nagbunganga nang malamang nagastos ko ang pambayad niya sa pension plan. Sinabi ko namang ipangungutang ko muna, tatal ay mababayaran naman kaagad kapag nakuha ko na ang komisyon sa mga tinanggap na writing project.

Hindi ko maitatangging may mga sandaling dumudulas ang pagtangan ko sa prinsipyo. Hindi ko mapapakain ng mga pahayag tungkol sa pag-aambag sa kultura ang pamilya ko. Hindi ko masasabi sa Tatay kong mas higit na makabuluhan ang intindihin ang mundo

sang-ayon sa lente ng post-estrukturalismo habang dumaraing siya sa sakit ng puwit. Si fistula ang kakilala niya, hindi si Foucault.

Nang balikan ko ang pagtatrabaho sa *1001 Nights*, nainggit ako sa mundo ni Scheherazade. Sana, nandoon din ako sa mundong iyon. Kung saan tinutumbasan ng mga bara ng ginto, ng mataas na pagtingin at sa ibang pagkakataon, tulad ng nangyari sa alipin ni Ja'afar, nakapagliligtas pa ng buhay ang pagsasalaysay ng mga kagila-gilalas na kuwento. Dahil kung ganoon ang sitwasyon, ikinuwento ko na lang sana sa matandang doktor bilang kapalit ng P5,000 bayad sa kanyang serbisyo ang "Tata Selo" ni Rogelio Sikat. O kaya, ipinaliwanag ko na lang sana sa clerk sa Admitting Section ang halaga ng mito ni Nora Aunor sa masang Pilipino para binigyan niya ako ng libreng kuwarto.

Ilang araw na lang, babalik na kami ng Tatay sa ospital. Malalaman na namin kung ooperahan siya ulit. May nakalaan na akong panggastos, pero hindi ko na kakayanin ang ipagamot siya ulit sa pribadong ospital. Babalikan na lang namin ang matandang doktor para manghingi ng referral sa ibang doktor, iyong nagtatrabaho sa pampublikong pagamutan.

Hindi ko na isinasara ang posibilidad na magtatrabaho sa ibang bansa. Pero hindi ko pa rin papatayin ang pangarap na mabuhay sa pagiging guro at lalo na, sa pagiging manunulat. Kahit ano ang mangyari, kahit saang lupalop man ako dalhin ng hangin, magtagumpay man akong maiahon ang pamilya namin o hindi, patuloy akong magsusulat. Hindi man para sagipin ang aking pamilya, para man lang sagipin ang aking sarili.

Magkaiba man kami ng mundong kinalalagyan, katulad ni Scheherazade, alam kong ililigtas ako ng aking pagkukuwento mula sa pagkamatay sa bigat ng aking singkaw.

sakop ng kabihasan, ang maliliit naming katawan ay nagiging mga dambuhalang aninong gumagalaw sa dingding ng bahay, na lalong nagpapatingkad sa kilabot na umaaligid sa amin, hanggang magsawa sa pagkukuwento ang matatanda at ang lahat ay abutan na ng antok, maliban sa tinalaban ng matinding takot.

Sa nakatutustang init ng tag-araw at banas ng panahon tuwing Abril at Mayo sa Cupang, mayroon kaming maaasahang pampalamig – ang sorbetes ng Mamay Balás, pinsan ng aking Mamay, na matiyagang nagtutulak ng kanyang karitong may lamang isa o dalawang garapinyera ng malambot na sorbetes na kanyang ginawa sa silong ng kanyang bahay sa ilaya. Kung minsa’y dalawang lasa ang lako niyang sorbetes, banila at buko, at sa halagang singko o diyos sentimos ay puno na ang tagayan, sartin o baso, at kapag gusto mong bumulos ay bibigyan ka ng dagdag na halos ay puno uli, kaya’t napamahal siya sa mga paslit ng Cupang, sa buong buhay ng paglalako niya ng sorbetes na sinlambot ng kanyang puso, at kahit maraming taon na siyang namamayapa, kaming mga bata noon ay hinding-hindi makalilimot hanggang sa aming pagtanda, maging hanggang sa aming pagyao, sa kanyang kabaitan, sa kanyang masayahing tinig, at sa kanyang masarap at pagkamuramurang sorbetes na hindi na niya iniyaman kahit kailan.

Hanggang ngayo’y nababanggit pa rin ang kanyang pangalan sa bawat usapan tungkol sa nakalipas na panahon sa Cupang, at ang pangalan niya, sa wari ko, ay halos kasimbanal ng mga pangalan ng mga santong patnubay sa buhay ng taganayon. Sa ganang akin, baka nga higit pa siya sa santo, pagkat tuwirang nakatulong at nakapagpaginhawa ang kanyang sorbetes sa mga banas at alumpihit na kaluluwa, sa gitna ng kahirapan at kapayakan ng buhay sa aking nayon.

7. Isang kasalan

Noong “pistaym”—sa pagitan ng pananakop ng Amerikano at paglusob ng Hapon sa kaawa-awang Pilipinas—may isang Batanggenyong taga-Cupang na nag-ahente ng tabako sa Maynila.

Sa kanyang paglilibot sa mga bayan-bayang nakapaligid sa punong-lungsod, nakarating siya sa Malabon, isang bayan sa probinsiya ng noon ay Morong na di-kalaunan ay magiging Rizal, at doon niya nakilala, niligawan at pinakasalan ang isang dalagang naakit sa kanyang pagkamestisuhin at pagkamagalang. Ang mag-asawang Florencio at Fausta ay biniyayaan ng anim na anak, apat na babae at dalawang lalaki. Sa kasamaang palad, maagang binawian ng buhay ang dalawang pinakamatanda na kapwa babae. Nang pumanaw sila’y kasisimula pa lamang ng giyera sa Pilipinas.

Nagpasiya ang mag-asawang ilikas ang pamilya mula sa Kamaynilaan at iuwi muna sa lupa ni Florencio sa Cupang, sa isang liblib na sulok ng parang na kung tawagin ay komun, sapagkat hati-hati roon ang magkakaanak na kung di nagsasaka ng palay ay nagtatanim ng gulay. Kinailangang huminto sa pag-aaral ang kanilang mga anak, at naghanap na lamang sila ng kung anumang ikabubuhay sa probinsiya. Sa tagal ng hindi pagkakatira ng lalaki sa kanyang lupa upang maglako ng tabako sa Maynila, naging masukal iyon, nagtabal ang talahib at tinubuan na ng maraming kawayan, talahib at dawag ang bahaging maaaring pagtamnan ng palay o ng gulay, kaya’t mahabang panahon din ang kanyang ginugol sa paghahawan ng sukal at pagpatay sa nagkalat nilang mga ugat upang mapakinabangan ang lupa.

Mag-isa niyang hinawan at binungkal ang halos ay may isang ektaryang taniman, at di naglaon ay nagsimula na siyang makaramdam ng matinding pananakit ng dibdib. Ilang buwan niyang di ininda ang kirot, hanggang isang araw ay matimbuwang na lamang siya at mawalan ng malay. Di nagtagal at napugto na rin ang kanyang

hininga. Ang mga anak na nakatikim ng ilang buwan sa bago nilang paaralang elementarya ay napilitang huminto na naman sa pag-aaral, at sa murang gulang ay natutong maging mga mananahi at manlililip. Tumanggap sila ng patrabaho mula sa mga taga-Cupang, na sumadya pa sa kanilang liblib na tahanan sa parang para lamang magpatahi.

Ang pinakamatandang anak na babae ng Fausta, na katutuntong lamang sa gulang na labing-anim, ay nakaakit ng maraming manliligaw na binata't binatilyo mula sa nayon at poblasyon, kabilang na ang aking magiging ama. Sa lahat ng mga nanligaw sa aking ina, ang aking ama ang tunay niyang nakapalagayang-loob, palibhasa'y kapwa sila mahilig sa mga pinakausong kanta noong panahong iyon. Para nga daw hindi panliligaw ang nangyari, sapagkat sa maghaponng magkasama sila kapag dumadalaw ang Itay ay magasin ng *Song Hits* ang kanilang pinagsasaluhan.

Nakatonog naman ang ibang mga manliligaw na mukhang ang Itay na ang napipisil ng dalagang nilalangit ng marami. Maliban sa isang sanggano at sabungerong ang pangalan ay Lucio. Barako daw ito at laging may dalang balisong, ngunit hindi siya inurungan ng Itay nang sila'y magpandali sa wakas, at lalo pang tumingkad ang pagtingin ng dalaga sa kanya nang siya'y masugatan ng patalim. Sa madaling salita, pinagbawalan nang magpakita ng kahit anino ang sangganong manliligaw, at tuluyan nang nagkaibigan ang aking magiging mga magulang.

Habang naglalagablab ang digmaan sa buong Pilipinas, sa isang payapang sulok ng Batangas ay matapat na nanilbihan ang matagumpay na manliligaw sa pamilya ng kanyang napusuan, at ilang buwan pagkatapos ng digmaan—talunan na ang mga Hapones na kay raming pinatay sa Batangas, at nakabalik na ang mga Amerikanong nagbigay pa ng trabaho sa aking ama—ikinasal ang dalaga't binatang pinagbuklod ng awit, sa lumang simbahan ng Bauan. Makaraan pa ang isang taon ay

lumitaw ako sa sangmaliwanag—o sa kadiliman ng daigdig, sapagkat madaling-araw pa nga noon—at sa susunod pang mga taon at dekada ay babalik-balikan ko ang nayong iyon na sinilangan ng aking mga ninuno.

Ang maliligayang sandali ng aking kabataan ay hahanap-hanapin ko kahit hanggang doon sa ibayong-dagat na pinagtapunan ko sa aking sarili, hinahanap-hanap ko pa rin ngayong ako’y nakapagbalik-bayan na, at alam kong hanggang sa aking pagtanda at pagdadapithapon ay pagbubuntunang-hininga at haharapin ko pa rin ang mainit na ulan, ang samyo ng nabasang lupa at damo, ang halimuyak ng mga uhay ng palay, ang mga mabituong gabi ng aking sintang nayong sinilangan, at kahit kailan ay hindi na mawawalay sa aking gunita ang mga titig at himig ng isang awiting madalas ko noong marinig sa aking inang mahal sa aming payak na kubo sa ilalim ng punong mangga, *Bulalakaw, hayun, biglang kislap, bigla ring nawala, ayoko nga ng ganyang liwanag.*

Carla M. Pacis

Amelia Lapeña-Bonifacio: Teacher, Artist, and Humanitarian

I first met Professor Emeritus Amelia Lapeña-Bonifacio at the University of the Philippines (UP) Writer's Workshop in 1995 in Baguio of which she happened to be serving as Director. I had just resigned from my job at a multinational institution where I had been working for many years and was the oldest participant among about twenty students from several universities in the Philippines. It was the second of only two workshops that focused on children's literature since the workshops began with the creation of the Creative Writing Center in 1986 by Ma'am Amel, together with National Artist Francisco Arcellana and poet Alejandrino G. Hufana. This particular workshop was special in that Ma'am Amel or MamBo, as she is fondly called by students and colleagues alike, had invited a group of illustrators

Tita Amel and her family.

to illustrate our stories. It also turned out to be her last workshop as director of the Creative Writing Center as she was retiring after thirty-six years of teaching at the University. Retirement, however, couldn't have been further from the truth as Amel was promptly named University Professor Emeritus by the UP Board of Regents and appointed to the Board of Advisers of the present Institute of Creative Writing.

Throughout her professional career, Amel remained a loving wife to Manuel, to whom she has been married for fifty years; a proud mother to only child Amihan and her husband Raymund Ramolete, and doting grandmother to grandchildren Aina Ysabel and J. Rodolfo Manuel. But what ultimately became the cornerstone of Amel's life's work was founding and managing Teatrong Mulat, a children's theatre troupe for which she would write an impressive body of work of children's stories and plays.

What struck me most about Amel was the twinkle in her eye whenever she would look up over her eyeglasses to look at you. One expected magic to happen at any moment. To me, she was the perfect director to conduct a workshop on children's literature. Figuratively and literally, she was Lola Basyang come to life. Amel's grandmotherly mien, in contrast to the intimidating and sometimes humorless demeanors of the panelists, set most of us at ease and allowed for the workshops to proceed without much drama. A year after the 1995 Writer's Workshop, I enrolled in the MA program in Creative Writing in UP and Amel became one of my teachers. Soon after, I was invited to teach and consequently became a fellow at the same Institute of Creative Writing that Amel had founded. At each meeting, I would plant a kiss on Amel's cheek in the same way I would my mother. After all, I considered her to be one of my literary mothers, as did many others.

An additional treat at this workshop was a puppet show staged by no less than Amel's own Teatrong Mulat. Workshop fellows and panelists alike were treated to the puppet play *Ang Paghuhukom*, a humorous but cautionary folktale common to many Asian countries. In the tradition of the *bunraku* puppets of Japan, masked puppeteers dressed in black expertly manipulated the wooden puppets like the silly Monkey King, the largest of the puppets and the small but annoying fly in sight of the audience. Puppet costumes were reminiscent of costumes worn by

Muslim royalty in Mindanao or Malaysia. However, the dialogue was purely in Filipino. For many of us, this was the first time we had seen such a puppet show. While puppetry is not a Filipino art form, it is for most Asian countries like Indonesia, Malaysia, Thailand, Cambodia, and Vietnam. Amel had successfully fused Asian puppetry, literature, theatre, and culture into her plays and performances and in so doing created our very own Philippine puppet tradition.

Amel's attraction to the puppet theatre was sparked by an ASPAC Fellowship to observe traditional theatre in Japan in 1973. "There was a big celebration of Monzaemon Chikamatsu's puppet theatre called *bunraku* at the National Theatre in Tokyo," she recalled. "I joined busloads of schoolchildren but was invited to sit in the director's glassed-in third floor booth where I could observe everything, foremost of which was the dancelike movement of the big puppets within the grasp of sometimes as many as three puppeteers whose coordination in moving the puppets was simply amazing. As each of Chikamatsu's old plays unravelled before my astonished eyes, sometimes misty with tears, I fell completely and hopelessly in love with the most elegant puppet theatre in the whole world and I secretly promised myself that I would bring this beautiful theatre to our country for the Filipino children to enjoy." We all know what it means to fall completely and hopelessly in love. And in Amel's case, this was a love that was destined to last.

After the ASPAC Fellowship, Amel applied and received the Ford Foundation Fellowship that allowed her to observe the traditional theatres of Southeast Asia, in particular, the *wayang golek* and *wayang kulit* theatres of Indonesia, Malaysia, and Thailand and the street operas of Singapore. Another fellowship from the Toyota Foundation allowed Amel to attend an international children's theatre festival and observe children's theatre all over the world. As she immersed herself in all these opportunities, she remembers, "I was making plans as a playwright,

Tita Amel has synthesized the rich puppet traditions of Asia.

writing my plays for my own children's theatre."

Amel's first play for children was a full length musical titled *Abadeja, Ang Ating Sinderela*, with music by composer Felipe de Leon Jr. and puppets by Rafael del Casals. Amel herself made the costumes and wigs, her first attempt as a designer. She chose from among the many different influences from Asian puppet theatre to cast and mold her first production and never looked back. For Amel, the Western puppet theatre as exemplified in, for example, *Sesame Street*, was never an option. She could not imagine herself working with rag dolls and soft puppets after all the beautiful Eastern theatre she had observed.

Even as her influences are Asian, there is no mistaking that her plays are quintessentially Filipino. She says, "My stories are gentle and humorously Filipino, the music Filipino, the puppets look Filipino." In fact, Amel invented the basic structure for the Filipino puppet—a triangular body with the traditional soft strings for arms and leg connections. Since *Abadeja*, she has produced dozens of plays, each one

propagating the literature and theatre forms of Asia and Philippines. She has successfully synthesized the myriad and rich puppet traditions of the region towards a form that is contemporary and Asian. With Teatrong Mulat, Amel had found a way to connect us to our Asian neighbors and to her first love – the theatre.

Amel grew up in a prewar Binondo that was bustling and vibrant, where vaudeville stages, opera theatres, and movie houses flourished. Her neighborhood was populated by artists—a painter who was trained by Fabian dela Rosa, a comedian, and a family of musicians who blocked off their street during weekends so they could practice their band playing and baton twirling, providing the neighborhood children with free entertainment. On some afternoons, her mother would close their store early so the family could catch a vaudeville show or a serial movie. Her mother was an avid fan of *zarzuelas*; as a child, she would wait patiently by the door of the old Opera House for couples without children. As soon as one passed by, she would hold on lightly to the lady's *saya* until she was in the theatre and had found a seat. Her father, on the other hand, had a gift for storytelling. He would sit in the center of a mat, with Amel and her siblings on each side of him eagerly awaiting his story for the day. He would begin the storytelling sessions by extending both his arms across his chest and say, "I picked a string, this long," and then he would hug all his children and bring them down with him as he lay down. The first story of the night would then begin. Her father would also bring Amel and her siblings to the open field on Magdalena Street to watch the *senaculo* or the poetical jousts where Amel eagerly lapped up all of the beautiful, florid words and the spectacle of it all. Growing up in such a richly creative milieu, how could Amel not have become anything but an artist? It was in a similar milieu that her child Amihan grew up in and the same one Amel continues to provide for her grandchildren Aina Ysabel and J. Rodolfo

Manuel, who have been training and performing as puppeteers in Teatrong Mulat.

With the breakout of World War II, all schools were closed and the young Amel was free to do as she pleased. She spent her time reading dime novels and the complete plays of William Shakespeare. "I used to spend my time writing the family news on an old rickety typewriter and filling our sidewalk with chalk drawings. When we evacuated to Bulacan, I discovered a rich store of clay inside our L-shaped air raid shelter and started molding heads of people. It was also in Bulacan where a cousin, who owned a dress shop, taught me how to cut and sew. Little did I know that all these were preparations for a life of writing and designing for theatre."

And a life that revolved around the theatre it was. It began with set design. As a student at the Arellano North High School, she designed and executed her first set for the play *The Romancers*. Later, at the University of the Philippines, where she majored in English, she designed sets for small university productions like Virginia Moreno's *Glass Altar* and a fraternity jazz concert. Her big break came when she was tasked to design the sets for the International Dance Festival at the University Theater that would require several set designs and changes for the huge stage. For this work, she was awarded a Fulbright Smith Mundt scholarship to the University of Wisconsin in Madison in 1956, where she enrolled in an MA in Theater Arts. At the University of Wisconsin, Amel was introduced and exposed to a larger world of art and theatre that provided inspiration for her very first two plays—*Sepang Loca* written in 1957 and *Rooms* in 1958 which were subsequently published in the US. Both plays won prize money and more importantly, were premiered at the UW Play Circle. She was additionally commissioned to design the sets for *Sepang Loca*. It was, she recalls, "an unbelievable beginning of my new life in theatre and I have not slackened my pace

in my work as a playwright-designer especially when I discovered children's theatre."

Children's theatre is unique in that, according to Amel, "it is a gloriously, happy stage. One who hopes to work in children's theatre must remember that the child must be taught about love and joy, about life and continuity, otherwise, you can just go up there and tell them life is drab and worth nothing at all like what writers of horror and murder films and theatre are doing. As a playwright for children, you must be a painter with a palette of bright colors or a composer with music sheets of happy notes." Amel's puppet troupe has traveled the world, showcasing—not only Philippine—but Asian culture as well. But it is not only culture that her puppets bring but also healing and renewal.

That "glorious, happy stage" has been setup in many different and unlikely venues—auditoriums, classrooms, libraries, plazas—any place where Teatrong Mulat could set up a stage and children were present. But the most noteworthy of all were the thirty sites around the area affected by the explosion of Mt. Pinatubo that covered several provinces in ash and lahar and forced the evacuation of thousands of people including Aetas to evacuation centers. Amel's puppets cheered displaced children and brought hope to thousands in the areas affected by the eruption. According to Amel, "The Mt. Pinatubo experience is the summit of Teatrong Mulat's theatre performances not only because of its extent and expanse but because it tried to reach thousands of children who refused to talk and laugh after the awful, traumatic experience of dark days and nights during and after the eruption." Upon the request of a fellow puppeteer, Malou Patalijug from the UP College of Medicine, acting upon a request from the Department of Psychiatry to bring the puppets to "break the trauma," Amel's determined band of puppeteers drove through damaged roads in their sturdy and dependable Mulat Urvan. They waded in shallow rivers under broken bridges and slept

in partially destroyed hospitals. They were guided by eager and helpful doctors to the “white ash-covered ground” which became their stage. Amel recalls, “Children came in the hundreds, sat in front of our stage and gradually, as the puppeteers moved the puppets and I told the story, what we were praying for came true—the children were talking and laughing! After the performances, some told us about their frightening experiences. As we drove away from each site, the children ran after us shouting, “Come back again, please!” This is truly a demonstration of the power of storytelling to transform and to bring the audience to an awareness. Her puppet troupe is after all called *Teatrang Mulat* and according to Amel, “Our mission was to open the eyes of children to many things, art and culture of Asia.”

Amel is also, without a doubt, the fairy godmother of modern Philippine children’s literature. It was through her foresight, persistence, and insistence that this type of literature was first offered as a subject in both the undergraduate and graduate levels at the University of the Philippines, the only university in the Philippines to do so, thus allowing a new breed of writers for children to be nurtured and discovered. Amel says, “I considered it a necessity if we are to develop our book publication industry, which logically should begin with children’s books. All I wanted was to attract young writers who wrote in English and Filipino and who were willing to devote their talent and time to writing for children.”

Amel’s work and passion for the puppet theatre has been recognized both here and abroad. Dr. Krishen Jit, professor, director, and theater critic from the University of Malay in Malaysia has dubbed her the Grande Dame of Southeast Asian Children’s Theatre and has this to say of Amel: “She is one of the few Southeast Asian theatre practitioners who has transcended what I would call the age syndrome. Professor Bonifacio has never laid down her burden in theatre, and she must

therefore be viewed as a shining example of a completely committed theatre person dedicated to excellence and innovation.” UP Professor Emeritus of Drama and director Tony Mabesa adds: “Awesome is her passion, dedication, energy and creativity in the realm of puppet theatre. In the ephemeral world of the theatre—we are blessed to have in our midst . . . this dazzling artist of the theatre.” I have been personally blessed to be able to consider Ma’am Amel as one of my mentors. With this essay, I pay tribute to a great teacher and artist. Bravo, Ma’am Amel, Bravo!

Vladimeir B. Gonzales

(Un)dead Writing: Isa na Namang Taon ng Pagsusulat

Pumasok ang 2009 nang may kaakibat na ilang paghihingalo. Paghihingalo ng isang matagal nang naghihingalong sistema ng burukrasya—“the Great Book Blockade of 2009” ayon sa sanaysay ni Robert Hemley, isang manunulat para sa *McSweeney’s* at personal na nakaranas nitong pagpataw ng tax sa mga imported na libro sa Pilipinas. Paghihingalo ng kritisismo—hindi na nga papunta sa “death” kundi sa “dearth” para sa iba, kung babasahin ang mga online exchange—na nagpakitang-anyo sa pamamagitan ng serye ng mga artikulong umiikot sa review ni Adam David ng librong *Ilustrado* ni Miguel Syjuco, para sa *Philippines Free Press*. Posibleng pinakamaingay na paghihingalo, posible rin namang hindi, ay ang tinawag na “Kamatayan ng Pambansang Alagad ng Sining,” ang

patuloy na pagpapakita raw ng pang-aabuso sa kapangyarihan ni Gloria Macapagal Arroyo sa pamamagitan ng hindi lamang pagdaragdag ng mga pangalan sa listahan ng gawad, kundi ng paglalaglag sa pangalan ng kandidatong nairekomenda na ng Committee on the National Artist ng National Commission for Culture and the Arts.

Ito'y mga kuwento ng pakikipagsapalarang naglalaro sa mga harang ng diskurso't tsismis, mga pakikipagsapalarang napagkasunduan nang itigil, ipinagpapatuloy sa ibang anyo, o namatay na sa alaala dahil sa maraming dahilan. Nakausad na si David mula sa pagsusulat para sa *Free Press*, at nakapagsulat na ng panibagong serye ng panayam kay Miguel Syjuco (bukod sa mga panibagong serye ng kuwento't kritisismo) sa ibang publikasyon. Ipinaalis ni Arroyo ang dagdag na buwis para sa mga imported na libro – posibleng isa sa mga kapinggot na magandang ambag ng kanyang termino sa sining at panitikan (na bahagi rin naman ng kanyang trabaho bilang pangulo, kung bubusisiin); natabunan na ng iba pang mga kaso ng midnight appointment at kung ano-ano pang paglabag sa karapatang-pantao at pang-aabuso sa kapangyarihan ang init ng isyu tungkol sa Pambansang Alagad ng Sining.

At sa gitna ng lahat ng ito, may malaking posibilidad na ang lahat ng tunggaliang ito'y mga munting tunggalian, mga kuwentong magdudulot ng napakaliit na antas ng kilig sa gunita, hindi katulad halimbawa ng mga libro ni Stephanie Meyer, ang kanyang mga nobelang may mga maganda't guwapong bampira, at hindi lang basta bampira, *doktor* na bampira pa. Ang aklat na kung tutuusin ay ang posibleng pasimuno ng panawagan sa dagdag na bayad sa mga inaangkat na libro sa Pilipinas.

Baka nga usapin ng tamang anggulo, ng tamang pagsisiyasat, ang lahat ng pag-usbong at pagkawala ng buhay sa minsan ay parang prestihiyoso, minsan ay parang walang kakuwenta-kuwentang mundo

ng Panitikan ng Pilipinas. Mga bagong dugo sa pagkitil ng ilang nakasanayang indikasyon ng buhay. Bagong espasyo para sa kritisismo, halimbawa, sa anyo ng UST J. Elizalde Navarro Workshop for Criticism and the Arts, katapat ng pag-aalis ng pondo ng NCCA sa Iligan National Writers Workshop na nakabase sa Mindanao State University; sa paglipas ng book blockade, ang pagsibol naman ng mga bagong manunulat sa ikalawang Proyektong Ubod New Authors Series, mga manunulat sa Tagalog, Ingles, Bikol, Waray, Hiligaynon; nasa parehong direksiyon ang listahan ng mga nagwagi sa NCCA Writers' Prize, na habang tinutulaan ng nagwaging si Cles Rambaud ang kanyang mga karanasan sa Iluko, ikinukuwento naman ni Mayette Bayuga ang diskurso ng kapangyarihan na matutuldukan sa pagwawakas ng mundo. Nagkaroon din ng puwang para sa mga manunulat ng mas batang henerasyon, mga kasama sa panulat gaya nina Mikael Co, Mark Cayanan, Reagan Maiquez, at nagpapatuloy ang pagkilala sa speculative fiction at genre writing mula sa mga manunulat na kahanay ni Dean Francis Alfar, sa nagdaang Carlos Palanca Memorial Awards at Philippines Free Press Awards.

Patuloy na umuusbong ang mga online na publikasyon. Mula sa mga Facebook-kritisismo nina J. Neil Garcia, Angelo Suarez, David, Marne Kilates, Abdon Balde Jr. at iba pang mga manunulat na naakit ng panibagong birtuwal na espasyo, patungo sa katatawanan-na-hinding "manifesto ng mga tunay na lalake" ng *tunaynalalake.blogspot.com*, ang muling pagbuhay sa *The Philippine Online Chronicles* (www.thepoc.net) na may mga seksiyong tulad ng "Buhay Pinoy" at "Metakritiko" na pinaaandar ng mga manunulat na gaya nina Carljoe Javier, Katrina Macapagal, Ina Stuart Santiago, Conchitina Cruz, Exie Abola, at iba pang mga kasamang manunulat na nakapaglimbag na rin sa mga print-based na publikasyon. May malakas na representasyon ang panulat mula sa rehiyon sa anyo ng mga publikasyong katulad ng

Kapulongan at Kulokabildo sa Cebu, Baguio Calligraphy at The Baguio We Know, Davao Harvest, at ang paglulunsad ng mga aklat mula sa mga Bikolanong manunulat gaya nina Kristian Cordero, Abdon Balde Jr., Luis Cabalquinto, at Merlinda Bobis.

Nitong nakaraang Disyembre, iginawad sa librong *The El Bimbo Variations* ni David ang *Madrigal Gonzalez First Book Awards*. Isang matamis na tagumpay ito para kay David, isang manunulat na nagsusulong ng independent at alternative modes ng publikasyon. Magkahalo ang reaksiyon ng mga kasamang manunulat sa ganitong tagumpay, paano'y may implikasyon ito sa magiging posibleng pagtingin sa independent publications kasabay ng mainstream na pagkilala. Pero maraming posibilidad na nabubuksan ang pagwawagi, posibilidad sa pagkilala ng ibang mga anyo gaya ng graphic novels at online texts para sa mga susunod na gawad. At, ilang linggo bago ihayag ang pagkapanalong ito, naging maingay ang balita ng pagpatay sa lampas 50 Filipino sa Maguindanao. Kikilalanin ang pagpatay na ito bilang "Ampatuan Massacre," pagmamarka para sa pinuno ng Maguindanao na itinuturong alyado ng pangulong sa mga oras na ito'y naghahanda naman para sa kanyang pag-alis sa Malacañang at pag-upo sa Kongreso.

Ilan sa mga koleksiyong nailathala bilang tugon/pagpoproseso/ imbestigasyon sa nangyaring masaker na ito: *Duguang Lupa*, chapbook na kinolekta at inilimbag ng *Kilometer 64 poetry collective*; serye ng mga sanaysay at tula tungkol sa Ampatuan Massacre na kinolekta ng *High Chair Press* (www.highchair.com.ph) sa kanilang three-parter na ika-12 isyu; ang *Anthology of Rage* na binuno ni Joel Salud, print-based at book-length na antolohiya mula sa lampas isandaang manunulat, isang pagtatangkang pagtahi-tahiin ang lohika ng pagpaslang, at ang mga emosyong lumulutang o di-lumulutang mula rito.

Sa pagitan ng mga publikasyong ito, umuusbong din ang mga bagong hindi bagong interogasyon—para saan nga ba ang sining at panitikan? Nagsusulat ba ang manunulat para sa kanyang sarili, sa bayan, o sabay? May magbabasa ba ng mga piyesang ito na lampas sa maliit na sirkulo nitong mga kasamang manunulat at kritiko? Magpapatuloy, sana’y magpatuloy, ang ganitong mga interogasyon. Dahil sa mga oras na tinitipa ko itong pagbabalik-tanaw sa mga nakaraang pagpaslang at pagsilang, palapit na rin nang palapit ang pagpapalabas ng last installment ng *Twilight Saga: Eclipse*. Sana’y sa pagluwal ng bidang babae sa kanyang maputlang bampirang sanggol, sana’y sariwa pa rin sa gunita ang mga nakaraang sugat ng bayan. Sana’y patuloy na makaalala, sana’y patuloy na makipagtunggali sa sakit ng pagkalimot, ng pagpapaubaya, ng kawalan ng malasakit o pakialam, sa pamamagitan ng kani-kaniyang mga panulat.

TALA SA MGA KONTRIBYUTOR

Exie Abola

Isang premyadong manunulat ng kuwento at sanaysay si Exie. Siya ang editor ng *The POC Review*, isang online magazine para sa panitikan, at nagsusulat din para sa *The Philippine Star*. Nagtuturo siya ng Literature and Writing sa Ateneo de Manila University. Inaasahang ililimbag ng Ateneo de Manila University Press ang unang libro niyang *Trafficking in Nostalgia: Essays*.

Kristian Sendon Cordero

Nakapaglathala na ng tatlong libro ng mga tula sa Bicol at Filipino si Kristian. Tinatapos niya ngayon ang kanyang MA sa Panitikan sa Ateneo de Manila University habang inihahanda ang kanyang ikaapat na aklat ng mga tula, ang *Kinalburong Lanob (Putting Dingding/Whitewashed Wall)*, na pinagkalooban ng NCCA Writers' Prize noong 2007.

Adam David

Nakatira si Adam sa Cubao, Quezon City. Siya'y isang zinester at bookmaker simula pa noong 1999. Nagsusulat siya ng mga kritika para sa *The Philippine Online Chronicles*, isang Pinoy culture webzine. Regular na mababasa ang iba pa niyang proyekto sa *Oblique Strategies*, na mapupuntahan sa <http://wasaaak.blogspot.com>

Vladimeir Gonzales

Si Vlad ay guro ng Malikhaing Pagsulat, Panitikan, at Kulturang Popular sa UP Diliman. Isa siyang kuwentista, blogger, at fan writer. Ang pinakahuling libro niya ay ang *A-Side/B-Side: Ang mga Piso sa Jukebox ng Buhay Mo* na inilimbag ng Milflores Publishing.

Marlon Hacla

Si Marlon ay isinilang at lumaki sa Taguig, at ngayo’y nakabase sa Quezon City. Siya ay nagtapos ng BS Computer Science sa UP Diliman at sa kasalukuyan ay abala sa ilang personal na proyekto sa potograpiya.

Anne Lagamayo

Isang senior sa Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Nailimbag na ang kanyang mga akda sa *The Literary Apprentice* at *Philippine Speculative Fiction IV*.

Christine Marie Lim Magpile

Nagtapos si Christine ng BS Education—History (cum laude) Sa Unibersidad ng Santo Tomas. Nagwagi ang kaniyang mga tula, kuwento, sanaysay, at kuwentong pambata sa USTETIKA awards. Naigawad sa kanya ang 2007 Premio Ambahan na itinaguyod ng DLSU-BNSCW, naging fellow din siya para sa Creative Non-Fiction sa 9th UST National Writing Workshop. Sa ngayon ay nagtuturo siya ng mga kurso sa Agham Panlipunan habang binubuno ang kanyang MA sa Counseling sa De La Salle University.

Edgar B. Maranan

Si Ed ay isang makata, mandudula, at tagakatha ng mga kuwento't sanaysay. Naging bahagi siya ng Carlos Palanca Memorial Awards Hall of Fame noong 2000, para sa mga akdang naisulat niya sa Ingles at Filipino. Ilan pa sa mga gawad na nakuha niya ay mula sa the Cultural Center of the Philippines, Amado V. Hernandez Playwriting Competition, Institute of National Language poetry competition, Filamore Tabios Sr. Memorial Prize for Poetry, *Philippines Free Press* Literary Awards, *Philippine Graphic* Nick Joaquin Literary Awards, at Philippine Board on Books for Young People (PBBY)-Alfredo Navarro Salanga Writers Prize. Aktibong kasapi siya ng Baguio Writers Group.

Mario Ignacio Miclat

Isang kinikilalang eksperto sa China Studies at Philippine Studies ng UP System si Mario. Ilan sa mga publikasyon niya ang *Mga Kuwento ng Kabayanihan* (1988) at *Pinoy Odyssey* (1989, muling inilimbag noong 2005 bilang *Pinoy Odyssey 2049*). Nagwagi na ang kanyang mga akda sa *Asiaweek* Short Story Competition (1984), Gawad CCP (1988), at Don Carlos Palanca Memorial Awards (1986-1987).

Carla M. Pacis

Naging fellow si Carla ng 1995 UP Writers Workshop at naging fellow ng Institute of Creative Writing mula 1998 hanggang 2005. Nagtapos siya ng MA Creative Writing sa Unibersidad ng Pilipinas at kumukuha naman ng PhD in Literature sa DLSU – Manila kung saan nagtuturo rin siya ng mga kurso sa Humanidades at Malikhayang Pagsulat. Aktibong kasapi siya ng KUTING (Kuwentista ng mga Tsikiting), isang organisasyon ng mga manunulat para sa bata, at nakapaglimbag na ng maraming libro para sa kabataan. Nagwagi na ng mga gawad ang ilan sa mga librong ito.

Chuckberry Pascual

Si Chuckberry ay nagtapos ng MA Araling Pilipino at kasalukuyang kumukuha ng PhD sa Malikhaing Pagsulat sa UP Diliman. Ang kanyang mga kuwento at sanaysay ay nailimbag sa *Philippine Collegian*, *Philippine Studies*, *Ani*, at *Daluyan*.

Jason Tabinas

Tumanggap si Jason ng Loyola Schools Award for the Arts - Creative Writing (2008) nang magtapos sa Ateneo de Manila University. Naging writing fellow siya sa mga palihan kabilang na ang 16th Iligan (2009); 13th Ateneo-Heights (2007); Linangan sa Imahen, Retorika, at Anyo (2007); 5th Iyas (2005); at 2nd Juliana Arejola-Fajardo (2005). Nalathala na ang kanyang mga tula sa *High Chair*, *Ani: The Philippine Literary Yearbook*, *Heights*, at *Matanglawin*.

Andrew Albert Ty

Nagtuturo si Andrew ng Film at Media Studies sa Department of Communication ng Ateneo de Manila University. Tinatapos din niya ang MA Creative Writing sa UP Diliman.

Mixkaela Villalon

Si Mix ay nagtapos ng kursong BA Araling Pilipino sa Unibersidad ng Pilipinas. Galing sa angkan ng mga piratang Sebvano ang nanay niya, at nagmula naman sa tribu ng mga headhunter ng Ilocos ang tatay niya. Kaya para sa ikababalanse ng cosmos, naisipan niyang magsulat. Madalas siyang naliligaw sa mga sulok-sulok ng lungsod.

MGA PATNUGOT

Jun Cruz Reyes

Art ang unang hilig ni Jun Cruz Reyes bago siya napunta sa pagsusulat.

May apat na one-man show na siya at sampung libro. (Nasa press pa ang huling dalawa.) Siyam sa mga ito'y premyado o binigyan ng writing grant. Witty at satirical ang katangian ng kanyang mga obra na tumatalakay sa mga isyu ng panahon. “Amang” ang tawag sa kanya ng mga kabataang manunulat dahil sa tiyaga niyang magbigay ng libreng workshop mula pa noong 1974. Marami sa kanila'y mga colleague na niya sa ngayon. Malimit din siyang maimbitahang maging tagapagsalita, panelist o judge sa mga gawaing may kinalaman sa pagsusulat sa loob at labas ng Metro Manila.

Conchitina Cruz

Nagtuturo si Chingbee ng Malikhaing Pagsulat at Panitikan sa Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Nakatanggap na siya ng Fulbright at Rockefeller Foundation grant, at nakapaglimbag na ng dalawang libro ng mga tula, ang *Dark Hours* (UP Press, 2005), na nagawaran ng National Book Award para sa Tula, at *elsewhere leld and lingered* (High Chair, 2008).

Romulo P. Baquiran Jr.

Si Joey ay makata at guro ng Malikhaing Pagsulat sa UP Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas. Kasapi siya ng LIRA, Katha, at Oragon Poet's Circle.

Naging editor na siya ng maraming libro, ilan sa mga ito ang *Pablo Neruda: Mga Piling Tula* kasama ng Pambansang Alagad ng Sining na si Virgilio Almario, at ang *Kuwentong Siyudad* kasama nina Rolando B. Tolentino at Alwin Aguirre. Nakatrabaho na rin niya si **Mario Miclat** at nailuwal ang koleksiyong *Beauty for Ashes: Remembering Maningning Miclat*.

